

ZENETUDOMÁNYI DOLGOZATOK 2003

I.

Tanulmányok
az MTA Népzene kutató Csoport megalakulásának
50. évfordulójára

ZENETUDOMÁNYI DOLGOZATOK 2003 I.

- UJFALUSSY József 1954. Könyvismertetés
Kodály-Emlékkönyv – (Zenetudományi Tanulmányok I. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Akadémiai Kiadó 1952) *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei V.* 1–4. 607–616.
- VARGYAS Lajos 1953. Könyvismertetés
(MNT I. 1951.). *Acta Ethnographica* 463–465.
- VARGYAS Lajos 1955
Kollektives Schaffen in der Volksmusik. *Acta Ethnographica* IV. 395–418.
- VARGYAS Lajos 1957. Könyvismertetés
(Weber-Kellermann, Ingeborg: Ludolf Parisins und seine altmärkischen Volkslieder. Herausgabe der Melodien von Erich Stockmann. Berlin 1957.) *Ethnographia* LXVIII. 527–528.
- VARGYAS Lajos 1994
Magyar vers – magyar nyelv. Verstan tanulmány Kodály Zoltán bejegyzéseivel. Budapest: Kráter Műhely Egyesület.
- VIKÁR László 1957
Népzenei kutatóúton Leningrádban. *Ethnographia* LXVIII. 636.
- VIKÁR László 1958a
Népdalgyűjtés Nyitrában. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XII.* 415–427.
- VIKÁR László 1958b
Népzenei kutatóúton Kínában. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XIII.* 247–257.
- VIKÁR László 1983
Along Kodály's Path. *Studia Musicologica* 25, 15–22.
- VIKÁR László 1999 Zoltán Kodály, Head of Hungarian Folk Music Research. *Studia Musicologica* 40, 225–247.
- VIKÁR László 2000
Kodály, the Musicologist. *Bulletin of the International Kodály Society* (Jubilee Edition 1975–2000) 79–84.
- WALDAPEL József 1953
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály munkája 1952–53-ban. *Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV.* 1–10.

Vargyas Lajos

MTA Zenetudományi Intézet (1983-ig)

A magyar népzene összkiadása, a Corpus Musicae Popularis Hungaricae*

A magyar népdalok összkiadása, a Corpus Musicae Popularis Hungaricae eddig megjelent öt testes kötete a magyar népzene kutatás legnagyobb teljesítménye. Bartók és Kodály ezt tartotta tudományos munkája betetőzésének, a zeneszerzés mellett élete fő céljának. Ez a nagy vállalkozás nemcsak az anyaggyűjtés hatalmas arányairól ad képet, hanem közlésmódjával a kutatás egészének színvonalát is képviseli: benne összegződik a tudományos feldolgozás elméleti fejlettsége és legtöbb eredménye.

Ez a mű hosszú évek küzdelmeinek eredményeként jött létre, és még hosszabb évek munkáját foglalja össze. 1913-ban, 8 évi gyűjtőmunka után fordult Bartók és Kodály először beadvánnyal a magyar művelődésügy vezetőihez, amelyben felhívja a figyelmet az addig összegyűjtött több ezernyi népdal jelentőségére, és kéri az illetékesek segítségét a kiadáshoz. A kérdés azonban ekkor még korai volt ahhoz, hogy akár a hivatalos körök, akár a nagyközönség szélesebb rétegei átérezzék jelentőségét. S nagy zeneszerzői teljesítmények és sikerek nélkül ez a belátás talán soha nem is következett volna be. Így is csak 1934-ben jutott odáig a kiadás ügye, hogy az Akadémia kilátásba helyezte, s megbízta Bartókot a dalmanyag előkészítésével. Ettől kezdve felmentették a zenetanítás alól, és egész idejét a népdalkiadványnak szentelhette 1940-ig, véglegessé vált távozásáig. De csak hat évvel a háború befejezése és Bartók halála után, 1951-ben látott napvilágot az első kötete a nagy sorozatnak.

Negyvenhat év a gyűjtés megindulása után: majdnem két emberöltő! Árt-e vagy használ az ilyen késés az ilyenfajta munkának?

Bizonyos, hogy minden esztendő, amivel egy összefoglaló mű késik, egyúttal lehetőség arra, hogy újabb anyagot, újabb eredményeket használhasson fel, tehát teljesebbé és modernbbé váljék. Ha azt tekintjük, hogy 1924-ben, Bartók könyvének megjelenésekor 8000-re rúgott a kiadásra váró dallamok száma, ma pedig kb. 100000-re, akkor a halasztás nyereségnek látszik: fehér foltok tűntek el, a változatok nagyobb gazdagsága és az újabban fölfedezett típusok teljesebbé tették a magyar népdalról alkotott képet. Ha viszont azt vesszük számításba, hogy közben évtizedekig nem vált hatóerővé az összkiadás sem a tudományos életben, sem zeneéletünkben, s a felhalmozódott nagyobb anyag még nehezebbé teszi – még messzebbre tolja ki – ennek a hatóerőnek végleges megjelenését, akkor látjuk a késés hátrányait.

Ezek a megfontolások azonban mit sem változtatnak magán a tényen, hogy a háború, majd az új élet kezdése csakúgy, mint korábban a meg nem értés elodázta a kiadást, s a mű megindulásakor úgy kellett vállalni a feladatot, ahogy akkor és azóta jelentkezett.

* Az első megjelenés helye: *Hungarian Survey*, 1967, 114–123. A „The Last Legacy: the Bartók–Kodály Corpus of Folk Music” című áttekintés a külföld számára készült, A Magyar Népzene Tára sorozat ezért szerepel latin címmel, a jegyzetek mindenhol utalnak az esetleges idegen nyelvű kiadásra vagy a két nyelvűsége, továbbá kiegészülnek a kötet címek fordításával. Az eredeti, magyar fogalmazvány szövegét gondozta Szőkéné Károlyi Annamária. (Szerk. j.)

Kodály, akire ekkor már egyedül maradt a közös mű megindítása, újabb választót előtt állott: döntenie kellett kettejük eltérő elképzelése között. Eldöntetlen maradt ugyanis Bartók halálával a rendszerezés kérdése. A Kodály által kezdett zenei rend a dallam melodikai sajátosságaira volt tekintettel, amit a sorvégző hangok, az ún. zárlatok csoportosításával igyekezett kimutatni, s csak az így nyert osztályok további felbontásában adott szerepet a metrikai tulajdonságoknak. Ilyen rendszerben látott napvilágot az első, tudományos értékű népdalkiadványuk, a 150 erdélyi népdal.¹ Bartók viszont már 1924-ben megjelent, alapvető könyvében² metrikai osztályozásból indul ki, s csak azon belül juttat szerepet a kadenciáknak. Eltávolítása előtt pedig kidolgozta a magyar népdalok részletes metrikai–ritmikai rendszerét. Az addig gyűjtött anyag egy-egy példányban mindkét rendszer szerint csoportosítva várta a kiadás és a végleges döntés bekövetkezését.

Ez a döntés nem valami jelentéktelen kérdésre hozott volna választ. Bartóknak éppúgy, mint Kodálynak szívügye, sokat hangoztatott követelése volt a népdalok zenei rendszer szerinti közreadása. Ez ugyanis az a mágneses erő, amittől a dalok átláthatatlan, kusza, engedetlen halmaza saját titkát feltáró, engedelmes renddé szerveződik. Egy ilyen rendszerben, ha az a dalok valóságos tulajdonságaira épül, már majdnem minden tudományos eredmény benne rejlik, és minden további eredmény könnyen lehetővé válik. Nélküle a dalok variánsai egymástól messze szóródva, több száz, sőt ezer dallam közt felismerhetetlenül lappanganak; egy fejlett, sokféle hatásból kialakult népzene különböző stílusai, típusai, sajátos vonásai a kusza összevisszaságban teljesen megállapíthatatlanok maradnak. Mennél nagyobb a mennyiség, annál reménytelenebb feladat az emlékezetre utalva úrrá lenni egy ilyen zenei anyagon, sajátosságait felismerni és más zenei stílusokkal egybevetni. Tehát mihelyt olyan anyag gyűlt össze az első években, amelyben egy-egy dal variánsai tízével, százával voltak képviselve, azonnal fölmerült a szüksége a zenei rendezésnek. A példát az a rokonnép adta, amelynek néprajzi gyűjtése méreteiben a leghatalmasabb, s ahol ennek következtében mindenféle folklór–műfaj észszerű rendjének kialakításával legelőször foglalkoztak: a finnek. Ilmari Krohn rendszerét ültette át a finnugor nyelvészeti tanulmányai által irányított Kodály, s ezt építették ki tovább ketten a magyar anyag szükségleteinek alapján.

Csakhogy a rendszer még így sem volt tökéletes. Először is minden rendezés csak a dalok egyik sajátosságát domborítja ki igazán, a többi pedig vagy kevésbé, vagy egyáltalán nem. Ezért alakították ki a két, egymást kiegészítő, legfőbb sajátosság szerint két különböző elképzelést. De mindkettő saját céljait is csak elégtelenül valósította meg. Bármilyen fontos is a dallam felépítésében a sorok záróhangja, néha az is elváltozik, s akkor a lényegében azonos két dallam száz és száz dallamnyira eltávolodik egymástól; vagy, ha közben felismertük azonosságukat s egymás mellé tesszük őket, fel kell adni a rendszer következetes megvalósítását. A ritmus kis aprózása is már ugyanilyen távolságot jelenthet két testvér dallam között a másik rendszerben. A dalok mechanikus rendezése után a további ismerkedés az anyaggal mind több ilyen egyenetlenséget hozott felszínre, amit az évek során elmélyülő anyagismeret – éppen a rendszerezés által lehetővé vált tájékozódás – mindegyre jobban megvilágított, és elkerülhetetlenné tette a további finomítást.

Kodály tisztában volt ezekkel a hibalehetőségekkel. De nem ez akadályozta egyedül a döntésben. Ha Bartók életben marad, könnyebben megszületik a határozat, így azonban, nélküle és hozzájárulása nélkül nagy felelősséget rótt a döntés rá – esetleg Bartók elképzelé-

¹ Bartók Béla–Kodály Zoltán: *Erdélyi magyarság. Népdalok*. Budapest 1923. (Angol, francia, német bevezetéssel is.)

² Bartók Béla: *A magyar népdal*. Budapest 1924. Angolul: *Hungarian Folk Music*. London 1931.

se ellenében. Márpedig Kodály ragaszkodott hozzá, hogy a nagy közös mű Bartók halála után is közös maradjon: azért viseli a sorozat kettejük nevét, s azért igyekezett mindent úgy intézni, hogy az Bartók elképzelhető hozzájárulásával történjen. Mikor tehát az állam rendelkezésre bocsátotta az anyagi eszközöket, s meg kellett indítani a vállalkozást, Kodály értekezletre hívta össze az összes érdekelt zenetudóst minden lehetséges érv meghallgatására. Ekkor merült fel az a javaslat, hogy kezdődjék a sorozat a rítus-dalokkal – regösénekekkel, gyermekjátékdallal, siratóval, mégpedig a dalok funkciója (a szokás, amelyhez kapcsolódik) szerint csoportosítva. Ezáltal elodázzuk az alkalomhoz nem kötött dalok végleges rendjének megoldását, másrészt éppen ezek a dallamfajták voltak az addigi népdalkiadványokban leginkább elhanyagolva, míg a tulajdonképpeni dalok több kötetben, tudományos leírás és rendszerezés kíséretében, valamint számos kisebb népszerűsítő füzetben már eléggé ismeretessé váltak. Pedig ezek a különleges dallam-kategóriák egyúttal különleges zenei stílus is képviselnek, amelyek eltérnek a népdalok nagy tömegétől. Ha ezeket külön csoportokban adjuk közre, akkor a zenei rendszer követelményeit is megvalósítjuk, mert egy-egy különleges stíluscsoport egymáshoz közel álló dallamait egyesítjük és adjuk közre nagy tömegben.

Ezek után indult meg a sorozat a gyermekjátékok dallamaival. Hamarosan kiderült azonban, hogy drágán kellett megfizetni azt az időnyereséget, amit a végleges dallamrend kialakítására szereztünk: ezek a különleges dallamfajták újabb rendszerezési feladatot jelentettek, amire még annyi előmunkálat sem volt, mint a tulajdonképpeni népdalokra, sőt gyűjtésük is sokkal hézagossabb volt, mint amazoké. Tehát nemcsak elrendezésüket kellett újonnan kezdeni, hanem nagyarányú kiegészítő gyűjtést is kellett indítani a hiányok pótlására. Ezért csak 1951-ben jelent meg az első kötet a gyermekek játékdalaival.³

Ezek a játékdalok időközben már különleges jelentőséget kaptak Kodály zenepedagógiai munkássága folytán. Amikor az iskolai énekoktatást és kóruskultúrát a népdalra építve akarta megújítani, ezeket a játékdalokat, a legkisebbek dalait használta fel a legkisebbek: óvodások, elemi iskolások bevezetésére a zene magasabb világába. A tantervekben a két hangot ismétlő mondókáktól a három-négy-öt és többhangú motívumokon keresztül építette ki az énekgyakorlatokat, fokozatosan adagolva a nehézséget és a zenei ismereteket; s ugyanezeket a kis dallamokat használta fel gyerekeknek írt kisebb kórusaiban. Így, amikor a nagy tömegű gyermekdalok tudományos kiadására került a sor, s a rendszerezés egészen újszerű feladatot jelentett, Kerényinek egy mechanikus kísérlete után Járdányi találta meg – éppen Kodály pedagógiai gyakorlatának folytatásaként – azt az ötletes és úttörő rendszert, amivel a kötet végül is napvilágot látott. Ebben a több motívumból összetett játékdalokat főmotívumuk – a dallam magja – szerint csoportosították, a legegyszerűbbeken kezdve a legfejlettebbekig, az egy hangon recitálást követte a két egymás melletti hangból álló primitív dallam, majd a *mrd*, *sls*, *slsm*, *smd* stb. motívumok. S a főmotívumhoz kapcsolódó egyéb dallamokról külön mutatók készültek. Ez a kötet a kiterjedt európai rokonsággal bíró gyermekdal-típus első, zeneileg áttekinthető rendszere, s osztatlan elismerés fogadta világszerte.

Két év múlva követte egy még testesebb kötet, a naptári ünnepek szertartásos dalai.⁴ Ennek az anyagnak egyik részét azok a dallamok teszik ki, amelyeket Kodály már előzőleg fölhasznált és népszerűsített nagyobb lélegzetű és nagy hatású gyermekkórusaiban: a *Pünkösddőlőben*, a *Villőben* és hasonlóiban. A tavaszi napfordulónak farsangtól pünkösdig

³ *Corpus Musicae Popularis Hungaricae I. Gyermekjátékok* (Children's Songs). Sajtó alá rendezte Kerényi György. Budapest 1951.

⁴ *CMPH II. Jeles napok* (Calendar Customs' Songs). Sajtó alá rendezte Kerényi György. Budapest 1953.

szétszóródott szokásai: a télkihordás, pünkösdi királynéválasztás, a középkori diákok Gergely napi és Balázs napi mondókái, majd a nyári napforduló rejtelmes Szt. Iván éje, a mágius tűz-átugrás és a hozzájuk kapcsolódó, szimbólumokkal terhes énekek szertartásos füzére vagy igen ősi recitálási a nyugati népi hagyományok teljes megismeréséhez is nélkülözhetetlenek, akár csak a korábban ismert és itt hatalmas tömegben élénk táruló regősénekek, a téli napforduló, az újév alakoskodó–varázsló–köszöntő szokása, amelynek újabbban francia és mediterrán–bizánci kapcsolataira egyaránt fény derült.⁵ S a barokk időkben formát öltött, de ősi hagyományokat is fenntartó karácsonyi színjáték, a betlehemes-játék közép-európai népek számára kínál összehasonlító lehetőséget.

A második kötet, a *Jeles napok* megjelenésének éve egyúttal a Kutatócsoport hivatalos megalakulásának időpontja is: ekkor szervezi meg a Magyar Tudományos Akadémia az addig „szerkesztőbizottság”-ként működő gárdából a Népzene Kutató Csoportot, amely az Akadémia egyik legelső kutatóintézménye.

Már az új keretek közt jelent meg a sorozat következő tagja, a *Lakodalom* két részre osztva. Első felében a lakodalom szertartásának dalait, a másodikban a táncdalokat és táncleírásokat publikálták.⁶ Ennek a kötetnek legértékesebb anyaga ismét Kodály első – felvidéki – gyűjtése, ahol a magyarság leggazdagabb szokáshagyományai és legtöbb középkori európai dallamemléke maradt fenn. Ezen a területen a lakodalom régi szertartásai is épen maradtak fenn napjainkig régies rítusdallamaikkal együtt, amelyek ugyanúgy elütnek a népdalok többi stílusától, akár a regősének vagy a gyermekjátékdal. Ez adta az indítást arra, hogy ilyen anyaggal is külön kötet jelenjék meg. Sajnos azonban messze túlmentek ezen – a következetesség és teljesség túlhajtásával –, és olyan anyagot is hozzávettek, aminek stílusa szerint a többi népdalok közt lett volna helye, s a lakodalomhoz csak alkalmasszerűen kapcsolódik. Fokozottan érvényes ez a következő kötetre, az ún. *párosító dalokra*.⁷

Ez utóbbi kötetek tápot adtak annak a téves felfogásnak, amit egyes külföldi szakemberektől hallottunk, hogy a magyarok is eltértek a zenei rendszertől, és áttértek a funkció – a dalok használatának alkalma – szerint való csoportosításra. Ez azonban félreértés: a funkció nálunk csak akkor alap a csoportosításra (az említett két kötet bizonyos túlzásaitól eltekintve), amikor egy *önálló zenei stílust* különít el, egyébként továbbra is mindenütt a zenei rendezést kívánjuk megvalósítani.

Éppen a III–IV. kötet tapasztalatai érlelték meg azt az elhatározást, hogy lezárjuk a „szokásdallamokat” egyetlen kötettel, a siratókkal, s megindítjuk végre a lírai és ballada dalok hatalmas sorozatát a közben kialakult zenei rendszerben.

A sirató zeneileg a legérdekesebb a rítus-dalok közt a folkloristák számára, s egyike a legnagyobb múltra visszatekintő műfajoknak. A halálhoz tartozó szokások a legkonzervatívabbak, a siratás szokása is egyike az ősi emberi múltba visszanyúló hagyományoknak: a halott legközelebbi nőrokona tartozik énekelve, rögtönzött szöveggel elsírni az eltávozottat. Ez a rögtönzött ének tehát megőrizte a majdnem prózai szöveggel együtt a dallamalko-

⁵ Időben legközelebb: Szendrei Janka: A regősének balkáni rokonsága. *MTA I. Osztály Közleményei*. 1966, 221–232; korábban: Vargyas: Francia párhuzam regősénekeinkhez. *Néprajzi Közl.* 1957 (II) 1–2. 1–10; uő: Les analogies hongroises des chants „Guillaneau”. *Studia Musicologica* 1962 (III), 367–378; utolsó összefoglalás: uő: A regősének problémájának újabb, zenei megkülönböztetése. in: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. Budapest: Püski, 1999. 240–265. (Szerk. j.)

⁶ *CMPH III/A Lakodalom* (Wedding Songs). Sajtó alá rendezte Kiss Lajos. Budapest: Akadémiai Kiadó 1955. III/B 1956.

⁷ *CMPH IV. Párosítók* (Matchmaking Songs). Sajtó alá rendezte Kerényi György. Budapest: Akadémiai Kiadó 1959.

tás egy igen korai fázisát: a strófanélküli, láncszerű motívum-ismételgető formát, amelyben a dallamnak csak körvonalai vannak megadva, s csak bizonyos nyugvópontjai vannak határozott hanghoz kötve, ezek azonban eléggé szabadon változtatva követik egymást. Európa néhány archaikus peremterületén maradt csak fenn hasonló dallamfajta, legfeltűnőbbben közvetlen nyelvokonainknál, a voguloknál, az osztjákoknál és a mordvinoknál. Úgy látszik, még a velük való együttélés óta él nálunk ez a zenei stílus, s tartott fenn egy óeurópai zenei hagyományt.

A *sirató* kötet⁸ még szorosabban kapcsolódik Kodály egykori gyűjtéséhez és kutatásaihoz. Ő volt a sirató fölfedezője, ismét a Zoborvidéken, majd legelső rendszeres gyűjtője a nyelvhatár északi sávján, a palócok közt – később más pontjain is. Nemcsak felismerte ennek a műfajnak nagy jelentőségét, hanem külön könyvet is készült róla írni, amely már a kottapéldák metszéséig is eljutott 1921-ben. Mégis lemondott a kiadásról, mert látta a hiányokat és a megoldandó problémák nehézségeit. Így is az ő gyűjtése és eredményei voltak egyedül kéznél, amikor 1934-ben a magyar népzeneről összefoglaló leírást kellett adnia,⁹ s a siratóról is közölni kellett a legfontosabb tudnivalókat. Amikor azután a magnetofon bevezetése a folklórgyűjtésbe új lehetőséget nyújtott a rögtönzött műfajok megőrkítésére is, ez a rendkívül nehezen gyűjthető műfaj is óriási arányokban szaporodott a Kutatócsoport birtokában, s hamarosan az egész magyar nyelvterületről több száz hiteles dallam, közte új altípusok tömege állt rendelkezésre a nagyarányú összefoglalás számára.

Ezt a nagy érdeklődésre számító anyagot már bizonyos újításokkal kívánták megjeleníteni. Mindenekelőtt a műfaj fontosságának megfelelően széleskörű összehasonlító feldolgozás keretében, bár ez éppen ott volt a legnehezebb, minthogy más népeknél sirató dallamközlés még alig történt, inkább csak a szokásról jelentek meg följegyzések. Másrészt ki akarták végre elégiteni a külföldről mind gyakrabban elhangzó igényt, hogy a nagy fontosságú sorozatot ne csak magyar nyelven jelentessék meg, legalábbis a magyarázó részt, hanem világnyelven is. A siratókat ennek megfelelően teljes egészében kétnyelvűen adtuk közre: nemcsak a tanulmány részt, hanem a siratók teljes szövegét is angol fordításban olvashatják a külföldi szakemberek. Ezt a fordítást az angol–skót balladák fordítója¹⁰ végezte, igen elmélyült munkával, s cambridge-i folklorista barátunk, Laurence Picken fésülte át szintén igen nagy gonddal.

A dallamok legmegfelelőbb elrendezését ezúttal is Járdányinak köszönhetjük; ez a rend ezúttal a területi eloszlást követi, minthogy a sirató típusai és altípusai igen feltűnő területi elkülönülésben jelentkeznek. Ez a rend, a szellemes mutatók, amelyek ezt a szinte proteuszként változó–variálódó, kötetlen zenét áttekinthető típusvázakban és kivonatokban tárják az olvasó elé, az előadás minden árnyalatát híven követő lejegyzések, nem utolsó sorban maga a zenei anyag, a megható, néha költői szövegek és mulatságos paródiáik, mindez a sorozat kiemelkedő értékévé avatják a kötetet.

A siratókkal egyelőre lezárul a szokásdalok publikálása. Előkészületben van ugyan még néhány, kevésbé jelentős szokásnak, valamint házaló-, koldus-, mesterség-énekeknek dalanyaga,¹¹ közben azonban elkészült az az új zenei rendszer, amelyben a tulajdonképpeni

⁸ *CMPH V. Siratók* (Laments). Sajtó alá rendezte Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin. Budapest: Akadémiai Kiadó 1966.

⁹ Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest 1937. Angolul: *Folk Music in Hungary*. Budapest–London–New York 1960.

¹⁰ Gombos Imre, aki később a „Népdaltípusok” első két kötetét (VI–VII.) angol fordítását is készítette. (Szerk. j.)

¹¹ A Kerényi György összeállította ún. árus-kötet, amelyet ekkor még a következő kötetnek terveztek, végül nem jelent meg. (Szerk. j.)

népdalok véglegesen elfoglalhatják helyüket a kiadványban, s Kodály utolsó éveinek legfőbb törekvése volt ezt a rendszert s vele a népdalok legfontosabb részét a kiadványban megjelentetni.

Ennek az új rendszernek ismét Járdányi Pál a szerzője, aki vitákon, majd egy „próba-kiadványon”¹² keresztül vitte el a teljes tökéletesítésig. Legelső szempontja az volt, hogy a rend tükrözze az időközben kialakult történeti–összehasonlító eredményeket, elsősorban azt, hogy a legrégebbnek ismert stílus: a keleti rokonnépekével egyező kvintváltó-ötfokú, ereszkedő vonalú dalok együtt legyenek, kiváljanak a többi közül, a többi típus pedig lehetőleg időrend és rokonsági fok szerint kövesse egymást. Egy ilyen, stílusrétegekre tagolódo rend sosem lehet olyan mechanikus, mint a régi, pl. a kadencia szerinti, ahol egy-egy dal helye szinte matematikai pontossággal van megállapítva, s egyértelműen föllelhető. Járdányi elválasztotta egymástól a két, sosem egészen egyesíthető követelményt: a stílusrétegek kimutatását a dalok könnyű föltalálásától. A dallamkeresést mutatókkal kívánja biztosítani, amelyek kadencia, strófaszerkezet, hangterjedelem és forma szerint teszik megtalálhatóvá a dalokat; magát a dalok rendjét ilyenformán teljesen a stíluselemek és a rokonság kimutatásának szentelheti. Mindkettőt, de különösen a dalok genetikai összefüggését inkább a melodikában látja kifejezve, míg a ritmusrendszer sokszor másodlagosan érvényesülő hatás eredménye. Ezért a melodikai sajátosságokra építette rendszerét.

Abból indul ki, hogy a magyar dalok óriási többsége négy sorból áll, s ezek egymástól világosan elkülönítve, különböző magasságban, kadenciákkal jól tagolva követik egymást. Ha tehát a dallamsorok egymás közti magasságkülönbségét tesszük a rendszer alapjává, azon belül pedig a dallamsorok vonalát, akkor a dallam legjellemzőbb sajátosságát ragadjuk meg, amellyel minden rokon dallamot egymás mellé tudunk gyűjteni, a különböző dallamcsaládokat pedig egymáshoz fűződő rokonságuk foka szerint logikus rendbe tudjuk összeállítani.

Kezdődik tehát a rend azokkal a dallamokkal, amelyekben az első sor a legmagasabb régiókban jár: az oktáv körül indul, egy völgszerű ívet ír le és újra a magasban végződik; ugyanez megismétlődik a második sorban, de a sorvég egy mélyebb hangon zárul; ez a kétféle zárlatú, kétsoros periódus azután kvinttel mélyebben megismétlődik, tehát a harmadik-negyedik sora még mélyebbre kerül s a sorvégek fokozatosan süllyednek a záróhangig. Ez az a dallamcsalád, amelyet Kodály variációs zenekari darabjában is feldolgozott, s aminek hallatán egy cseremis népdalkutató Moszkvában felkiáltott, hogy „ez cseremis dallam”.¹³ Mi is tudtunk változatairól, amelyek a Volga vidéken el vannak terjedve;¹⁴ ez az egyezés sok más magyar–cseremis–csuvas párhuzammal együtt igazolja, hogy az ilyen dallamok a Volga vidéki őshaza elhagyása óta, tehát legalább 1500 éve élnek a magyar hagyományban.

Az ilyen dallamok után – amelyeknek esetleg két kötetet is megtöltenek majd a változatai¹⁵ – következnenek más vonalrajzú, de hasonlóan fokozatosan süllyedő dallamok,¹⁶ majd

¹² Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok* (Hungarian Folksong Types). Budapest 1961.

¹³ Kodály Zoltán: *Visszatekintés* III. Zeneműkiadó, Budapest [1989] (közr.: Bónis Ferenc) 549–550. (Szerk. j.)

¹⁴ Ld. Kodály: *A magyar népzene*, 6. dallampéldát a tanulmányban: „Leszállott a páva” és alatta a rokonnépi párhuzamot.

¹⁵ Az időközben megjelent *Magyar Népzene Tára* VI–VII. kötet dallamai. „Népdaltípusok” 1. Sajtó alá rendezte: Járdányi Pál és Olsvai Imre. Budapest: Akadémiai Kiadó 1973; „Népdaltípusok” 2. Járdányi Pál rendszerében szerk. Olsvai Imre. Budapest 1987. (Szerk. j.)

¹⁶ *Magyar Népzene Tára* VIII–X. kötet dallamai. „Népdaltípusok” 3. Sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Budapest 1992; „Népdaltípusok” 4. Szerk. Domokos Mária. Budapest 1995; „Népdaltípusok” 5. Szerk. Paksa Katalin. Budapest 1997. (Szerk. j.)

azok, ahol a két első sor azonos magasságban marad, majd ahol a harmadik sor magasabb az elsőnél, ismét fokozatosan azok, ahol a szélső sorok magasságkülönbsége csökken, s elérkezünk olyanokhoz, ahol az első sor az utolsóval egy magasságban van, s a közöttük levő két emelkedik ki kupola módjára – ami egyúttal népzene új stílusának jellegzetessége –, s végül olyan típusokhoz, ahol az utolsó sor jár legmagasabban, ami már csak műdal-eredetű, vagy idegenből átvett dallamokban fordul elő.

Ez a rendszer most már az egész dallamvonal irányát veszi számításba, nem egy-egy fontos hang helyzetét, aminek alkalmi elváltozása a dal helyét megváltoztatná az egész rendszerben. Ez valóban végleges módon oldja meg a magyar népzene stílusainak és típusainak kimutatását és csoportosítását.

Ebben a rendben adott is már ki a Csoport egy válogatást, ahol a legfőbb magyar népdaltípusok egy-egy legjellemzőbb variánssal követték egymást a rendszer mutatószerű ismertetésének kíséretében.¹⁷ Az International Folk Music Council budapesti konferenciáján Járdányi előadásában is ismertette rendszerét a szakemberek nemzetközi testülete előtt.¹⁸ Minden előzetes jel – a rendszer kipróbálása során tapasztalt előnyei, valamint a szakkörökben tapasztalt kedvező fogadtatása – azzal a reménnyel kecsegtet, hogy végre sikerül a magyar népdalokban fölhalmozott hatalmas esztétikai és történeti értéket a neki megfelelő szellemi keretben bocsátani a világ elé.

Különös véletlene a sorsnak, hogy sem Kodály, sem Járdányi, a rend kitalálója, nem érte meg az új rendszer első kötetének megjelenését. Mintha valami fátum üldöznék ezt a népdal-kiadványt: hárman is kidőlték a sorból, mielőtt megpillanthatták volna az „ígéret földjét”: Bartók az egész sorozat megindulása előtt, idegenben hal meg; a hosszú életű Kodály létrehozta ugyan a sorozatot, de nem azt a részét, aminek rendezése és kiadása neki is évtizedes gondja volt; s közvetlenül az első típuskötet (MNT VI.) nyomdába kerülése előtt meghal, hogy ő se pillanthassa meg kinyomtatva, aminek előkészületben annyira örült.

Még megrendítőbb, hogy a negyvenes éveiben járó Járdányi még mesterét is megelőzve távozik, s ő sem láthatja megvalósulni legnagyobb teljesítményét. Mintha a sors azt akarná, hogy ez a munka ne egyes emberek teljesítménye maradjon, hanem mindig egyik kézből a másikba tovább adva generációk kezén fusson keresztül, s olyan kollektív alkotássá váljék, mint maga a népdal; hogy két hatalmas egyéniség egykori, személyes életművéből tudományunk közös alkotásává, sok ember kollektív teljesítményévé szélesedjék ki.

A stafétabotot legtovább Kodály tartotta kezében. Ahogy a megindulásban ott volt, az első elképzelések, a tudományos kiadvány igényének kialakításában, úgy volt ott a megvalósítás minden fázisánál, s ítélete, igénye, szervező energiája, állandó érdeklődése és felügyelete nélkül a mű nem született volna meg, nem jutott volna idáig és nem vált volna ilyen nagyszabásúvá. S nélküle nem lennének utódok sem, akik tovább vigyék a végső megvalósulásig, hiszen a munkatársak mind az ő tanítványai. A kollektív alkotásban az ő rendkívüli teljesítménye adja meg a domináló szintet.

Ez a pátriárkai hosszúságú élet egy csodálatos szellemi rugalmasság és munkabírási megnyilatkozása volt. Amint fellépésével új utat vágott – a népdal fölfedezésével – éppoly biztosan tájékozódott az elébe tornyosuló tudományos feladatok között; de élete további folyamán mindig tudott újra meg újra megújulni is, tudományos szemléletét új távlatokkal tágitani, mások eredményeit méltányolni, a magát mindig felülvizsgálni, s életét egy nagy

¹⁷ Vö. 12. jegyzet.

¹⁸ Járdányi Pál: Tapasztalatok és eredmények a magyar népdalok rendszerezésében. *MTA I. Osztály Közleményei* (XXII), 17–20.

célnak feltétel nélkül szolgálatába állítani. Ezért tudta a népdalkiadvány ügyét a nagyszerű egyéni teljesítményből egy kutatócsoport sokágú feladatává fejleszteni, s tovább vinni a népdalkutatás ügyét azon a fejlődésen, amelyen már Bartókkal együtt megtették az első lépéseket: elindultak, hogy a magyar zene nemzeti alapjait megkeressék, s minél mélyebbre hatoltak, annál szélesebbre tágult ez a nemzeti horizont, annál döntőbben tárult ki benne az általános emberi. S annál követelőbben lépett fel az általános összefüggések vizsgálata. Ahogy Bartók a közvetlen szomszédság szenvedélyes kutatójává vált, úgy lett Kodály egyrészt a távoli rokonnépeken keresztül a távoli múlt kutatója, másrészt a távolabbi európai kapcsolatokat és a műzene korszakainak nálunk fennmaradó népzenei emlékeit kimutatva a tágabb európai kapcsolatok és a közelebbi történet földérítője. Ezek az egyre szélesedő horizontok juttatták el odáig, hogy vizsgálatukat már ne az egyes ember érdeklődése, emlékezőtehetsége és felfedező ösztöne irányítsa, hanem kollektív munkával kiépített európai összehasonlító katalógus¹⁹ álljon a magyar kutatók rendelkezésére. S így a magyar kutatás eljutott a kelet-európai, majd észak-ázsiai összefüggéseken keresztül végül a teljes Európát érintő problémákhoz.

Ha mi látjuk a magyar népdalban Európát, bizonyára a külföld is meglátja benne. Igaz, Európa mellett Ázsiát is, de azt a részét, amely földrajzilag is, történelme folyamán is mindig összefüggött vele. S ha régi dalainkban inkább a kelet-európai–ázsiai rokonság, vagyis a keleti vonások domborodnak ki erősebben, ezek a vonások Nyugaton sem teljesen idegenek: ott is felbukkannak hasonló vonások, s nem egyszer dalaink az európai jelenség teljesebb, régiesebb arcát mutatják. Ha pedig Cecil Sharp gyűjtését, a nagyszerű appalachi ötfokú dalokat²⁰ állítjuk dalaink mellé, talán kialakulnak a különbözőésekből az európai zenei múlt nagy területi egységei, stílusfoltjai. Szokásdalainkban felismerhető sok óeurópai dalt, más népdalainkban pedig a középkor zenéjének sok megőrzött darabja még inkább érdekelheti az európai zenekutatókat; de még az olyan sajátosan magyar és új jelenség is, mint az új stílus, példája lehet annak, hogy alakul ki egy népnél különböző európai műzenei ösztönzéseknek és a régi, nemzeti melosznan összeolvasztásából modern, nemzeti dalstílus. Mindezzel a magyar népdalkincs, s annak tudományos összefoglalása, a *Corpus Musicae Popularis Hungaricae* – Bartók és Kodály nagyszerű műve – messze túljutott nemzeti jelentőségén: forráskiadványává vált Európa zenei önismeretének is. Sőt sok tanulsággal szolgál minden népnek, amely saját zenei hagyományában az általános emberi megnyilatkozását keresi.

¹⁹ Az ún. Európa(i) Katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében. Vö. Ferenczi Iлона: *Europäischer Melodiekatalog. Prinzipien der Einteilung und Anordnung. Studia Musicologica* 20, 1978, 305–308. (Szerk. j.)

²⁰ Cecil Sharp: *English Folk Songs from the Southern Appalachians*. (Ed. Maud Karpeles) 1–2. London–New York–Toronto 1952.

Domokos Mária–Olsvai Imre–Paksa Katalin

MTA Zenetudományi Intézet

Járdányi Pál népzenei munkásságának utolsó szakasza

Járdányi zeneszerzői, zenekritikusi, tanári és zenefolklorista tevékenységei közül a halálát megelőző években a zenefolklorisztika került előtérbe. Erről tanúskodnak az utolsó években készült népzenei tárgyú tudományos munkái.

- 1959:** (rec.) Rajeczky Benjamin: *Melodiarium Hungariae medii aevi I. Hymni et sequentiae*
Über Anordnung von Melodien und Formanalyse in der Gregorianik
- 1960:** Az alkalomhoz nem kötött népdalok rendezéséről. Felolvasás az MTA Zenetudományi Bizottságában
- 1961:** Bartók und die Ordnung der Volkslieder
A magyar népdalok rendje
Magyar népdaltípusok I–II
- 1962:** Die Ordnung der ungarischen Volkslieder
- 1965:** Tapasztalatok és eredmények a magyar népdalok rendszerezésében
Experiences and Results in Systematizing Hungarian Folk-Songs
Die neue Ordnung der ungarischen Volkslieder [Publ. 1969]
(rec.) Josef Lansky – Wolfgang Suppan: *Der neue Melodienkatalog des Deutschen Volksliedarchivs*
(rec.) Josef Kuckertz: *Gestaltvariation in den von Bartók gesammelten rumänischen Colinden*
- 1966:** Volksmusik und Musikerziehung
Magyar népzene I–VIII. Rádióelőadások
A Magyar Népzene Tára V. Siratók [lektorálás, dallamrendezés]

Nem rövidre szabott életpályájának belső logikája hozta így, hanem az 1956 utáni Magyarország önkényuralmi berendezkedése, mely a hivatalos ideológiától eltérő gondolkodást nem tűrte. Járdányinak politikai okokból a zeneakadémiai tanítástól meg kellett válnia, a fiatalsággal való személyes kapcsolata tehát megszűnt.¹ Tudósi tevékenységét azonban folytathatta, hiszen a tudományos kutatás a maga elvontságában nem gyakorol közvetlen hatást a közgondolkodásra. Így Járdányi akadály nélkül, teljes állásban dolgozhatott az MTA Népzenekutató Csoportjában Kodály Zoltán igazgatása alatt – a közéletből mintegy félreszorulva, de a magyar népzenekutató központjába kerülve. A népzenei típusalkotás–rendszerezés terén kifejtett munkássága ebben az időben teljesedett ki és ért el olyan eredményeket, amelyek azóta is meghatározó módon hatnak a magyar népzene tudományban. Eredményeinek nagy részét maga tette közzé, illetve ismertette előadások formájában hazai

¹ „Járdányi tanár úr elbocsátása ugyanis okkal, mégpedig alapos okkal történt. Hiszen ő maga, nyugodt beszélgetés keretében kifejtette nézetét rendszerünkről, amely nézetek között a Bach-korszak feldicsérése a mai rendszerrel szemben, még nem is a legreakciósabb megállapítás volt. Ez egy közalkalmazottól azzal az állammal és rendszerrel szemben, amelynek intézményében tanít, egy kissé több a soknál. [...] Valakinek meg kell értetni Járdányi tanár úrral és a hozzá hasonló gondolkodású emberekkel is: tévedésben élnek és nem vezetnek jóra az, ha a mi rendszerünk embereit ostobábbnak nézik, mint a Horthy emberei voltak. Erről ennyit.” Kádár János levele Kodály Zoltánnak. 1959. október 15. *Magyar Hírlap* 2002. február 2.